

تحلیل تاثیر روند سالخوردگی جمعیت بر توسعه روستایی (مورد مطالعه: بخش جلگه‌رخ تربت حیدریه)

محمود رضا میرلطفی (دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زابل، زابل، ایران، نویسندهٔ مسؤول)

mmirlotfi@uoz.ac.ir

فاطمه پوراابراهیمی (کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زابل، زابل، ایران)

fa.ebrahimi316@gmail.com

چکیده

سالخوردگی جمعیت مسئله‌ای جدید در مباحث جمعیتی کشور است که پیامدهای آن از موانع عمده در روند توسعه‌یافتگی محسوب می‌شود. با اینکه سالخوردگان سهم کمی از جمعیت کشور را به خود اختصاص داده‌اند، اما فزونی سرعت رشد جمعیت سالخورده در مقایسه با رشد جمعیت کل کشور و پیش‌بینی افزایش تعداد و سهم سالخوردگان در آینده‌ای نزدیک، لزوم بررسی ابعاد این پدیده را ضروری می‌نماید. بر این اساس، هدف این مقاله شناسایی و تحلیل اثرات پدیده سالخوردگی جمعیت بر توسعه روستایی بخش جلگه‌رخ شهرستان تربت حیدریه می‌باشد. روش تحقیق مبتنی بر بررسی منابع کتابخانه‌ای، بررسی‌های میدانی و تکمیل پرسشنامه بوده است که در ادامه داده‌ها با استفاده از نرم افزار آماری SPSS تجزیه و تحلیل شده‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که بین دو پارامتر «جمعیت و توسعه» رابطه متقابل و معکوسی وجود دارد. ابتدا به علت عدم توسعه‌یافتگی روستایی، مهاجرت جوانان و سپس سالخوردگی جمعیت رخ می‌دهد. در پی آن است که پدیده سالخوردگی هم اثرات و پیامدهای متعدد اقتصادی- اجتماعی مانند عدم سرمایه‌گذاری در روستا، افزایش نسبت وابستگی، کاهش جمعیت ناشی از کاهش مولید، تقدیرگرایی و بازدارندگی توسعه را در منطقه مورد مطالعه به دنبال داشته است. علاوه بر این، آزمون تی مستقل جهت مقایسه میانگین شاخص‌ها بین دو گروه روستاهای سالخورده و جوان به کار برده شد که بیانگر تفاوت شاخص‌های توسعه بین آنها می‌باشد.

واژگان کلیدی: سالخوردگی جمعیت، ترکیب سنی، بخش جلگه‌رخ، شهرستان تربت حیدریه.

۱. مقدمه و طرح مسئله

سالخوردگی جمعیت، پدیده فراگیری است که همه کشورها را با شدت و ضعف فرا خواهد گرفت و یک فرایند شناخته شده به عنوان پیامد «انتقال جمعیتی» است که در آن باروری و مرگ و میر از سطوح بالا به سطوح پایین کاهش پیدا می‌کند. مهمترین عوامل مؤثر بر سالخورده شدن جمعیت، کاهش مرگ و میر و کاهش اساسی و مستمر باروری و به تبع آن کاهش رشد جمعیت است که باعث تغییرات اساسی در ساختار سنی جمعیت اکثر جوامع از جمله ایران شده است. به این ترتیب، در روند انتقال جمعیت، تغییرات شگرفی در ساخت سنی جمعیت پدید می‌آید که برخی از آن با عنوان انتقال سنی یاد می‌کنند. برخی از جامعه‌شناسان و پیری‌شناسان همچون پیترسون، بر مبنای همین تغییرات سنی و سالخورده شدن جمعیت، از "خاکستری شدن جمعیت" سخن به میان آورده‌اند. در مورد سالخوردگی جمعیت، همچون بسیاری از پدیده‌های اجتماعی دیگر، باید به تفاوت‌های احتمالی در زیربخش‌های کلان اقتصادی- اجتماعی توجه داشت. در واقع، ممکن است روندهای مشاهده شده در سالخوردگی جمعیت در سطح کلان جامعه، تفاوت‌های اساسی با زیرگروه‌های آن داشته باشد. یکی از مهمترین این زیرگروه‌ها، تفاوت‌های شهری و روستایی است که غالباً مناطق روستایی به علت مهاجرفرستی، ساخت سنی سالخورده‌تری نسبت به مناطق شهری دارند (ضرغامی، ۱۳۹۱: ۴).

پدیده سالخوردگی جمعیت که عموماً بوسیله افزایش در سنین بازنشستگی اندازه‌گیری می‌شود (گاریول و هوولاین^۱، ۲۰۰۳: ۳۲)، در تمام جنبه‌های زندگی جوامع بشری از جمله در ساختارهای سنی، ارزش‌ها، معیارها و ایجاد سازمان‌های اجتماعی، تحولات قابل ملاحظه‌ای به وجود می‌آورد. از این‌رو، مقابله با چالش‌های فرا راه این پدیده و اتخاذ سیاست‌های مناسب برای ارتقای وضعیت جسمی، روانی و اجتماعی سالمندان و نیز ارتقای توسعه جامعه آن‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. بر این اساس، رشد فزاینده و سریع جمعیت سالمند از یک سو و مهم‌تر از همه اثراتی که پدیده سالمندی بر شرایط اقتصادی- اجتماعی دارد، سبب شده است که سالمندی به عنوان مسئله‌ای اجتماعی- اقتصادی در اکثر جوامع مورد توجه واقع شود و به منظور برنامه‌ریزی بهتر و شناخت مسائل و مشکلات آن‌ها لازم است ویژگی‌های سالمندان از ابعاد مختلفی مورد بررسی قرار گیرد (قیصریان، ۱۳۸۹: ۴-۲).

از آنجا که جمعیت، منبع فناپذیری است و می‌تواند نقش مؤثری در تحقق توسعه اقتصادی - اجتماعی ایفا کند (ساعی‌ارسی، ۱۳۸۹: ۷۰)، توجه به آن ضروری به نظر می‌رسد. از این‌رو، در این پژوهش به دو ساختار مهم جمعیتی (ساختار سالخورده و جوان) پرداخته شده است. تجربه و مطالعات نشان داده‌اند جمعیت سالخورده توان جایگزینی و تجدید نسل را از دست می‌دهد که نتیجه آن از بین رفتن تدریجی روستاها خواهد بود. همچنین، سالخوردگی جمعیت روستایی سبب تغییر در نحوه انتقال مایملک و دارایی - ها از فرد سالخورده به وراث و نسل جوان می‌شود؛ بدین ترتیب که پدیده سالخوردگی به تدریج باعث کنار هم قرار گرفتن دو یا سه نسل شده که به طور همزمان به زندگی ادامه می‌دهند. در چنین مواردی معمولاً جمعیت سالخورده‌ی روستایی با هدف حفظ قدرت و تداوم نظارت، نسل جوان را محدود می‌کنند و معمولاً در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های مربوط به روستا مشارکت جوانان را نادیده گرفته و اجازه دخل و تصرف در امور را به آنان نمی‌دهند. اینجاست که جوانان روستایی جهت حل معضل نبود کار، نبود سرمایه و درآمد مناسب و نیز رهایی از این مشکلات، اقدام به مهاجرت می‌نمایند (رمضانیان، ۱۳۸۰: ۲۰۹) و سبب تشدید پدیده سالخوردگی جمعیت می‌شوند؛ در حالی که جوانان و ساختار سنی جوان، می‌تواند سبب تداوم تولید مثل و زاد و ولد، تحرک و پویایی جمعیت، ایجاد تنوع در مشاغل، حمایت از کشاورزی مدرن، پویایی اقتصادی، کاهش نسبت وابستگی و ... شود که به دنبال آن، توسعه مناطق نیز تحقق خواهد یافت.

از طرف دیگر، اثرات توسعه نامطلوب روستایی نیز بر سالخوردگی جمعیت بسیار قابل توجه است. آنچنانکه تفاوت سطح توسعه روستا - شهری و کمبود خدمات، امکانات و نبود فرصت‌های شغلی در روستا، جوانان را وادار به مهاجرت می‌نماید و ادامه این روند نیز مزید بر عوامل ذکر شده، به سالخورده شدن جمعیت روستایی منجر می‌شود. در مجموع و در راستای مطالب بیان شده، اثرات و نقش سالخوردگی جمعیت بر توسعه از جهات متعدد اجتماعی - اقتصادی از قبیل: از کارافتادگی و کاهش فعالیت‌های اقتصادی، انزوای سالخورده‌ها، کاهش باروری و تجدید نسل و ... قابل بررسی می‌باشد. در حال حاضر بخش جلگه رُخ شهرستان تربت حیدریه به دنبال مهاجرت جوانان خود، با افزایش جمعیت سالخورده روبرو شده و درصد سالخورده‌های آن مطابق آمار جمعیتی ۱۳۹۰، به بیش از ۱۵ درصد رسیده است که بیانگر بروز سالخوردگی جمعیت آن می‌باشد. از این‌رو در مقاله حاضر، مقوله مهاجرت، سالخوردگی جمعیت و نقش و اثرات آن بر توسعه روستایی در بخش جلگه‌رخ تربت حیدریه مورد تحلیل و کنکاش قرار گرفته و به دنبال پاسخ سئوالات اساسی ذیل می‌باشد:

- پیامدهای اقتصادی سالخوردگی جمعیت بر توسعه روستایی بخش جلگه رخ کدامند؟
- پیامدهای اجتماعی سالخوردگی جمعیت بر توسعه روستایی بخش جلگه رخ کدامند؟
- ارتباط بین سالخوردگی جمعیت و سطح توسعه روستاها در بخش جلگه رخ چگونه است؟

۲. مبانی نظری پژوهش

رابطه بین جمعیت و توسعه رابطه‌ای دو سویه به نظر می‌رسد، اما در کمتر مواردی به مطالعه ساختار سنی و توسعه پرداخته شده است. در ارتباط با جمعیت و توسعه اقتصادی نظریات متعددی از قبیل نظریه‌های «بدمینانه، خوش‌بینانه و بی‌طرفانه» مطرح شده است که در هیچکدام به ساختار سنی توجه نشده و فقط بر رشد جمعیت تکیه شده است. از آنجا که رفتار اقتصادی و نیازهای مردم در مراحل مختلف زندگی تفاوت می‌کند، تغییرات در ساختار سنی می‌تواند اثرات معنی‌داری بر عملکرد اقتصادی جامعه داشته باشد. کودکان نیاز به سرمایه‌گذاری‌های زیادی در سلامت و آموزش دارند؛ جوانان و میانسالان نیروی کار را عرضه کرده و پس‌انداز می‌کنند و سالخوردگان به مراقبت‌های سلامتی و درآمد بازنشستگی نیاز دارند. بنابراین، ساختار سنی بر شاخص‌های اقتصاد و توسعه اقتصادی اثرگذار است. چنانچه اگر اکثریت افراد یک جامعه در سنین عدم فعالیت نظیر سنین کودکی یا سالخوردگی قرار داشته باشد، فشار اقتصادی بر جمعیت فعال و شاغل جامعه افزایش می‌یابد. در این شرایط، بخش عمده درآمد افراد شاغل، در مخارج مصرفی استفاده شده و بخش کمتری از آن به پس‌انداز و در نتیجه به سرمایه‌گذاری اختصاص پیدا می‌کند و این مسئله می‌تواند اثرات منفی بر توسعه اقتصادی داشته باشد (نیکوقدم، هوشمند، همایونی‌فر و سلیمی-فر، ۱۳۹۲: ۱۴۱-۱۴۰) که به تبع آن، در ارتقای سایر ابعاد توسعه نیز مشکلات و موانعی را به وجود خواهد آورد.

سالخوردگی جمعیت، فرآیندی شناخته شده به عنوان پیامد انتقال جمعیت است که در آن باروری و مرگ‌ومیر از سطوح بالا به سطوح پایین کاهش پیدا می‌کند (میرزایی و قهفرخی، ۱۳۸۶: ۳۲۶). به عبارت دیگر، سالخوردگی، پدیده فراگیری است که بیش از هر چیز معلول ۲ عامل جمعیت‌شناختی و تغییرات آن‌ها می‌باشد. اول، کاهش باروری و تداوم آن در یک دوره نسبتاً طولانی و دیگری، کاهش مرگ و میر و افزایش امید به زندگی. البته در کنار آنها، عامل سوم تغییرات جمعیت یعنی مهاجرت هم می‌تواند در تشدید یا تخفیف روند سالخوردگی جمعیت نقش داشته باشد (اسوانسون و سیگل^۱، ۲۰۰۴: ۱۶۰).

1. Swanson and Siegel

کشور ما ایران نیز از این تغییر جمعیتی و حرکت به سمت سالخورده شدن جمعیت بی‌نصیب نبوده است. شاخص‌های آماری نشان می‌دهند که روند پیر شدن جمعیت در کشور آغاز شده و پیش‌بینی می‌شود که در فاصله ۲۰ ساله ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۵ به میانه سنی جمعیت کشور ۱۰ سال افزوده شود؛ در حقیقت در ایران با ظاهر شدن آثار کنترل جمعیت از سال ۱۳۷۰ به تدریج از نسبت افراد کمتر از ۱۵ سال کاسته و بر نسبت افراد میانسال (۶۰-۱۵) افزوده شده است. استمرار این وضع در آینده می‌تواند ترکیب سنی جمعیت را تغییر داده و به نحو محسوسی از نسبت افراد زیر ۱۵ سال بکاهد و جمعیت را به سوی سالخوردگی سوق دهد (زنجانی، میرزایی، شادپور و مهریار، ۱۳۸۷: ۵۷).

به طور کلی، مفهوم سالخوردگی جمعیت اساساً مانند مفهوم خود جمعیت بسیار کلی است و برای بررسی و مطالعه آن لازم است دیدگاه‌های مختلف در زمینه سالخوردگی مورد مطالعه قرار گیرد. لذا در اینجا سعی می‌شود به اختصار، این دیدگاه‌ها بیان شود (رمضانیان، ۱۳۸۰: ۲۱۳-۲۱۱).

۲. ۱. دیدگاه‌های مرتبط با سالخوردگی

۲. ۱. ۱. دیدگاه زیست‌محیطی

این دیدگاه ویژگی‌ها و نارسایی‌های افراد سالمند، تأثیر عوامل بیرونی و درونی از جمله بیماری‌ها و تغییر در جنبه‌های فیزیولوژیک و جسمانی افراد سالخورده را مورد توجه قرار می‌دهد.

۲. ۱. ۲. دیدگاه روانشناختی

در این دیدگاه سعی می‌شود مسئله سالخوردگی و سالمندی با استفاده از شرایط روانی و شخصیتی افراد بررسی شود. یکی از نظریه‌های مهم روانشناختی در این زمینه، نظریه «رشد روانی - زیستی و اجتماعی» اریکسون است. وی بر این باور است که افراد سالمند به دلیل ناکارآمد بودن، ضعف تدریجی بدن، از دست دادن دوستان و نزدیکان با مرحله‌ای به نام «مرور زندگی» رو به رو می‌شوند، به طوری که مدام به ارزیابی گذشته می‌پردازند و بدین وسیله خود را مشغول می‌کنند.

۲. ۱. ۳. دیدگاه جامعه‌شناختی

از بعد جامعه‌شناختی، رشد و گسترش پدیده سالخوردگی جمعیت، مسائل و موضوعاتی را مطرح نموده که مهمترین آنها دگرگونی پایگاه اجتماعی و بازنشستگی اجباری سالخوردگان است. این پدیده در قالب دو دیدگاه مهم جامعه‌شناختی یعنی کارکردگرایی و تضاد، مباحثی را برانگیخته است؛ از دیدگاه کارکردگرایی، تحولاتی که امروزه در وضعیت سالخوردگان به وقوع می‌پیوندد، نتیجه فرآیندی طبیعی است که در نهایت به ثبات و تعادل جامعه می‌انجامد. از نظر این دیدگاه، مسائل اجتماعی سالخوردگی، از جمله

دگرگونی پایگاه اجتماعی و بازنشستگی، به عنوان باز شدن راه برای جوانان تلقی می‌گردد و مثبت و کارکردی ارزیابی می‌شود. برخلاف دیدگاه کارکردگرایی که بر ثبات جامعه تأکید می‌کند، دیدگاه تضاد اعتقاد دارد که جامعه پیوسته در حال تنش، رقابت و دگرگونی است. در مجموع می‌توان گفت که گرچه تحقیقات و بررسی‌های جامعه‌شناختی در زمینه سالخوردگی جمعیت محدود است، اما در حوزه مباحث نظری، ابعاد اجتماعی سالخوردگی کم و بیش مورد توجه این دو دیدگاه جامعه‌شناختی قرار گرفته است (همان: ۲۱۳-۲۱۱). متناسب با دیدگاه‌های فوق می‌توان نتیجه گرفت که پدیده سالخوردگی جمعیت به خودی خود، پیامدها و تغییراتی در ابعاد اجتماعی و اقتصادی به همراه دارد که به تبع این تحولات، بر توسعه اقتصادی - اجتماعی مناطق نیز اثرگذار خواهد بود.

همانطور که اشاره شد، در مطالعات و تحقیقات جمعیتی، به نظریه‌های مرتبط با ساختار جمعیت و توسعه پرداخته نشده اما زوایای دیگر این بحث بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. می‌توان گفت جمعیت از طریق پارامترها و عوامل گوناگونی، بر ابعاد مختلف توسعه اثرگذاری دارد که مهم‌ترین این ابعاد عبارتند از:

الف. رشد اقتصادی: رشد اقتصادی جنبه کمی توسعه اقتصادی را نمایان می‌سازد. کمیتی که توسط شاخص‌هایی نظیر درآمد سرانه، تولید ناخالص ملی و میزان سرمایه‌گذاری نشان داده می‌شود. تاثیر جمعیت بر درآمد را می‌توان به صورت بهتری از طریق سهم سرانه افراد از آن نشان داد. به عنوان مثال، اگر میزان رشد تولید ناخالص کمتر از میزان رشد جمعیت باشد، طبیعتاً سهم سرانه افراد از آن کم می‌شود. در نتیجه، کم شدن سهم سرانه افراد از درآمد ملی در مناطق دارای رشد جمعیت بالا و رشد اقتصادی پایین افزایش فقر را به همراه خواهد داشت. ب. **جمعیت و نیروی انسانی:** تعداد بالای جمعیت به طور ساده می‌تواند به تعداد بیشتر نیروی کار (مهم‌ترین عامل تولید) منجر شود. همچنین رشد بالای جمعیت، افزایش تعداد نیروی انسانی را موجب می‌شود. اما این‌ها ممکن است همیشه با منفعت اقتصادی همراه نباشد. اگر کشور فقیر و سرمایه و زمین کمیاب باشد، به افزایش نیروی انسانی و بیکاری می‌انجامد. بنابراین ساختار و تحولات جمعیت، روابط جمعیت و نیروی انسانی را (به عنوان عامل تولید) تحت تاثیر قرار می‌دهد. ج. **جمعیت و منابع:** بقای جمعیت نیازمند وجود بعضی از منابع ضروری نظیر زمین، مواد غذایی، مواد معدنی و مواد انرژی‌زاست این منابع همیشه به وفور یافت نمی‌شوند، اگر این منابع تجدیدپذیر و قابل افزایش نباشد، افزایش جمعیت سهم سرانه افراد از این منابع را کاهش می‌دهد و این روند مانع فرآیند توسعه خواهد شد (طاهری، ضیاییان و بخشی، ۱۳۹۰: ۱-۲).

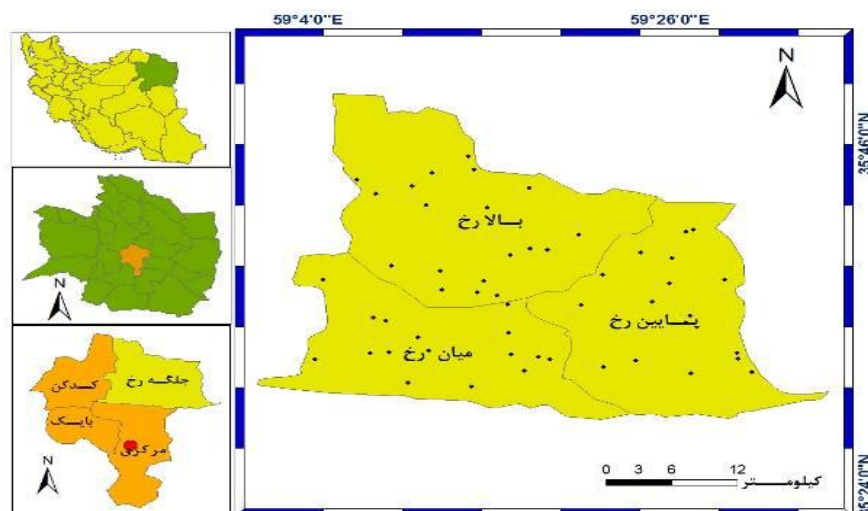
۳. پیشینه پژوهش

در ارتباط با موضوع پژوهش، تحقیقاتی انجام شده است که در اینجا به مواردی از آن‌ها اشاره می‌شود: تقدیسی و احمدی شاپورآبادی (۱۳۹۱)، در بررسی «مهاجرت و سالخوردگی جمعیت روستایی ایران: چالشی فراروی توسعه پایدار روستایی»، مهاجرت‌های روستایی و اثرات آن بر سالخوردگی جمعیت روستایی و همچنین سالخوردگی شاغلان بخش کشاورزی در ایران را تحلیل کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که مهاجرت از روستا به شهر، از مهم‌ترین دلایل سالخوردگی جمعیت روستایی در ایران است. همچنین دریافتند که در سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵، شاغلان بخش کشاورزی حدود ۵/۷ سال مسن‌تر شده است، در حالی که کل شاغلان تنها ۲/۲ سال مسن‌تر شده است آن‌ها در واقع مهاجرت نیروی انسانی از نواحی روستایی را موجب تضعیف اقتصاد روستا و پیرتر شدن شاغلان کشاورزی دانسته‌اند. قدیری معصوم، یوسفی، اکبرپورسراسکانرود و خلیلی (۱۳۹۱)، بر اساس پژوهش خود که به بررسی عوامل روستاگریزی جوانان و اثرات آن بر مسائل کشاورزی و توسعه روستایی در دهستان دیزمار پرداختند و به این نتیجه رسیدند که جوانان به دلایل مختلف اجتماعی - اقتصادی انگیزه‌ای قوی برای مهاجرت از روستا دارند که این پدیده سبب ناپایداری جمعیتی روستا، عدم تعادل سنی و جنسی جمعیت، کاهش شاخص‌های توسعه روستایی و از همه مهم‌تر سبب سالخورده شدن روستا و کاهش بهره‌وری خواهد شد. مالمبرگ^۱ (۱۹۹۴) در بررسی‌های خود نتیجه می‌گیرد که گروه‌های سنی ۴۰-۵۹ سال دارای اثر مثبت و گروه‌های دیگر دارای اثر منفی بر وضعیت اقتصادی دارند. اسکلدون^۲ (۱۹۹۹)، در تبیین نتایج طرح پژوهشی خویش با عنوان «سالخوردگی جمعیت‌های روستایی در جنوب شرق و شرق آسیا»، به مطالعه جمعیت روستاهای ۱۳ کشور جنوب شرق و شرق آسیا پرداخته و به این نتیجه رسیده که سالخوردگی جمعیت روستایی پیامدهایی از قبیل کاهش باروری، افزایش فقر و مخصوصاً افزایش مهاجرت روستا به شهر در روستاهای این کشورها را به دنبال داشته است. آندرسون^۳ (۲۰۰۱)، به بررسی اثر ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی در دوره ۱۹۵۰-۱۹۹۲ در برخی از کشورهای اسکاندیناوی پرداخته است. بدین منظور، گروه‌های سنی ۲۹-۱۵ سال، ۴۹-۳۰، ۶۴-۵۰ سال و بالاتر از ۶۵ سال را بررسی کرده است. نتایج پژوهش وی بیانگر اثر منفی افزایش سهم جمعیت بالای ۶۵ سال از کل جمعیت بر توسعه اقتصادی و اثر مثبت گروه‌های سنی دیگر بوده است.

1. Malmberg
2. Skeldon
3. Andersson

۴. معرفی محدوده و قلمرو پژوهش

منطقه جلگه رُخ از توابع شهرستان تربت حیدریه واقع در استان خراسان رضوی سرزمینی با اراضی کوهپایه‌ای با وسعت ۱۲۱۴ کیلومتر مربع در فاصله ۳۵ کیلومتری شمال شرق این شهرستان و در عرض جغرافیایی ۳۵ درجه و ۱۹ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۳۸ دقیقه و در طول جغرافیایی ۵۷ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۵۹ درجه واقع گردیده است. این شهرستان دارای ۴ بخش به نام‌های جلگه‌رخ، بایگ، کدکن و مرکزی می‌باشد؛ بخش جلگه‌رخ از شمال به شهرستان مشهد، از شرق به شهرستان فریمان، از غرب و جنوب به شهرستان تربت حیدریه، از جنوب غرب به شهرستان زاوه و از شمال غرب به نیشابور محدود می‌گردد. در مجموع منطقه مورد مطالعه شامل ۳ دهستان با نام‌های بالارخ، میان‌رخ و پایین‌رخ بوده که دهستان بالارخ بزرگ‌ترین دهستان و میان‌رخ کوچک‌ترین دهستان بخش می‌باشد. از نظر پوشش گیاهی در پنج طبقه اراضی باغی، زراعت دیم، زراعت آبی، مرتع با پوشش ضعیف و مرتع با پوشش متوسط قرار می‌گیرد که اراضی باغی بسیار اندک و بیشتر در جنوب غرب منطقه واقع شده‌اند؛ پوشش مرتعی ضعیف به صورت نواری باریک حاشیه جنوبی منطقه را فرا گرفته؛ اراضی با زراعت دیم بیشتر در جنوب منطقه استقرار یافته که ناشی از وجود اراضی تپه‌ای و اراضی غیرقابل آبیاری می‌باشد؛ پوشش مرتعی متوسط در نیمه شمالی بخش قرار گرفته و در نهایت اراضی با زراعت آبی در قالب نواری نسبتاً پهن با جهت شرقی- غربی در مرکز بخش استقرار یافته که دلیل آن را می‌توان در وجود منابع آبی غنی این بخش از منطقه بیان نمود. مجموع آبادی‌های سه دهستان، ۵۲ روستا است که طبق آمار جمعیتی کشور، در سال ۱۳۹۰ جمعیت کل بخش جلگه رخ ۲۴۳۰۹ نفر بوده و در ۵ ساله اخیر (۱۳۸۵-۱۳۹۰) دهستان میان رخ رشد منفی ولی دهستان بالارخ و پایین رخ، نرخ رشد مثبت اما بسیار اندک داشته است که دلیل این تفاوت را می‌توان در کیفیت متفاوت شرایط طبیعی - انسانی دهستان‌ها جستجو نمود؛ در این میان، دهستان پایین رخ مطلوب‌ترین وضعیت طبیعی و انسانی را برخوردار بوده و به همین دلیل رشد مثبت جمعیت و بازگشت بیشتر مهاجرین به روستاهای این دهستان را در ۵ سال اخیر شاهد بوده‌ایم. موقعیت منطقه مورد مطالعه در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

ترسیم: نگارندگان

۵. روش تحقیق

در مقاله حاضر از روش تحقیق اسنادی- میدانی و تحلیل اطلاعات ثانویه استفاده شده است. اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و بررسی‌های میدانی (تکمیل پرسشنامه) به دست آمده است. در این پژوهش به دلیل وسعت زیاد منطقه، از بین سه دهستان به مطالعه دو دهستان پایین‌رخ و میان‌رخ که به طور تصادفی انتخاب شده، پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش شامل ۳۸۸۱ خانوار در ۳۳ روستای این دو دهستان می‌باشد. حجم روستاهای نمونه بر اساس فرمول شارپ و فرمول تصحیح، ۲۰ مورد تعیین شد. همچنین برای تعیین حجم نمونه خانوارها از فرمول کوکران استفاده شد که تعداد ۳۵۰ خانوار به دست آمد و برای تعیین حجم نمونه به تفکیک روستا نیز از روش تخصیص متناسب استفاده گردید. در راستای تعیین روستاهای سالخورده و جوان، هر روستا که درصد سالخورده‌های آن (جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر) بیش از ۱۵ درصد بود، به عنوان روستای سالخورده معرفی گردید. بعد از تعیین این دو گروه روستا، به بررسی و تحلیل شاخص‌های مرتبط با توسعه اقتصادی - اجتماعی روستایی پرداخته که در قالب پرسشنامه در روستاهای نمونه بررسی شد و در ادامه پیامدهای پدیده سالخوردگی بر توسعه روستایی، تحلیل شده است؛ همچنین برای تحلیل پرسشنامه‌ها و تهیه نقشه‌های مورد نیاز به ترتیب از نرم‌افزار SPSS و GIS استفاده شد.

اعتبار و روایی این پژوهش بر اساس اعتبار محتوایی است. اعتبار محتوایی یک آزمون، معمولاً توسط افرادی متخصص در موضوع مورد مطالعه تعیین می‌شود. در این راستا برای افزایش اعتبار این پژوهش، پرسشنامه تهیه شده در اختیار تعدادی از اساتید مطلع قرار داده شده تا مطالعه نموده و نظر خود را بیان نمایند. در این پژوهش ضریب آلفای کرونباخ از بسته نرم‌افزار SPSS نگارش ۱۶ محاسبه گردید. دامنه آلفای کرونباخ می‌تواند بین صفر تا یک باشد، هر چه آلفای کرونباخ به سمت ۱ میل کند روایی کار بیشتر است. اگر آلفای کرونباخ کمتر از ۰/۵ باشد ابزار کار تحقیق فاقد پایایی است؛ آلفای کرونباخ ۰/۵ تا ۰/۷ پایایی متوسط و قابل قبول را بیان می‌دارد و آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ پایایی ابزار تحقیق را قابل قبول معرفی می‌نماید. برای پایایی تحقیق ابتدا تعداد ۳۰ پرسشنامه در سطح روستاهای نمونه توزیع گردید و سپس بر اساس داده‌های جمع‌آوری شده میزان آلفای کرونباخ هر یک از شاخص‌های تحقیق به شرح ذیل به دست آمده است:

جدول ۱- بررسی میزان آلفای کرونباخ شاخص‌های پژوهش

ردیف	ابعاد	میزان آلفای کرونباخ
۱	اقتصادی	۰/۹۶
۲	اجتماعی	۰/۹۱

از آنجا که بررسی و شناخت هر پدیده نیازمند ویژگی‌هایی است تا معرف آن باشد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مرتبط با توسعه اجتماعی - اقتصادی، متناسب با شرایط منطقه مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفتند که این شاخص‌ها را می‌توان در جدول ۲ مشاهده نمود. در بعد اقتصادی، مؤلفه «اشتغال و رشد اقتصادی» و در بعد اجتماعی، «مؤلفه سرمایه اجتماعی و رضایت از خدمات - امکانات روستا» مورد بررسی قرار گرفته است. مؤلفه اشتغال اشاره به این نکته دارد که آیا روستاییان از درآمد مشاغل روستایی احساس خشنودی دارند و اینکه این مشاغل به چه میزان به رفع نیازها و انتظارات آن‌ها کمک می‌کند؛ برای بررسی این متغیر، سه سوال مجزای «رضایت از مشاغل روستایی، رضایت از درآمدهای روستایی و علاقه جوانان به کشاورزی» مطرح شده است. شاخص‌های مربوط به مؤلفه «رشد اقتصادی» با هدف سنجش وضعیت ارتقای اقتصاد روستاها مطرح شده که آیا روستاهای جوان و سالخورده در این مؤلفه با هم متفاوتند و اینکه کدام یک در ارتقای وضعیت اقتصادی روستا توان و توجه بیشتری دارند. همچنین در بعد اجتماعی و مؤلفه سرمایه اجتماعی، به سه زیر شاخه اصلی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد، انسجام و مشارکت اشاره شده تا میزان اعتماد و همکاری بین مردم روستا سنجیده شود. در واقع، منظور از مشارکت، شرکت ارادی

و آگاهانه افراد در فعالیت‌های مدنی (شرکت در انجمن‌های صنفی، کارگری، تعاونی‌ها و...)، فرهنگی و تفریحی (شرکت در فعالیت‌های هنری، علمی، ورزشی...) و مذهبی (شرکت در هیئت‌های مذهبی، روزه‌ها و...) است. انسجام به همکاری‌های محلی (همکاری با همسایگان، انجمن اولیاء و مربیان، فعالیت‌های عمرانی محلی و...) اشاره دارد. اعتماد، دلالت بر انتظارات و تعهدهای اکتسابی و تأیید شده‌ای دارد که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با زندگی اجتماعی خود دارند که قرین با روابط متقابل تعمیم‌یافته است (نوروزی و بختیاری، ۱۳۸۸: ۲۵۶ و ۲۵۸). در مؤلفه رضایت از خدمات-امکانات، ابتدا به طور کلی از وضع زندگی روستا و سپس از گرایش به افزایش امکانات، ارتقای سطح سواد و میزان استفاده از اینترنت و کتابخانه سؤال شده است تا در این زمینه نیز تفاوت‌های وضعیت اجتماعی روستاهای جوان و سالخورده مورد بررسی قرار گیرد. برای پاسخ به سئوالات این شاخص‌ها، از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) استفاده شده است.

جدول ۲- مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه در ابعاد اقتصادی و اجتماعی

ردیف	مؤلفه	شاخص‌های اقتصادی	مؤلفه	شاخص‌های اجتماعی
۱	اقتصاد	رضایت از مشاغل روستایی	رشد اقتصادی	مشارکت و همکاری با شورا
۲		رضایت از درآمدهای روستایی		مشارکت در کارهای گروهی کشاورزی
۳		علاقه جوانان به کشاورزی		مشارکت در تصمیم‌گیریهای عمومی
۴	رشد اقتصادی	علاقه به افزایش سطح زیر کشت		حمایت از مشارکت جوانان
۵		علاقه به افزایش دام		برخورداری از تجربه کهنسالان
۶		دسترسی به چاه عمیق / نیمه‌عمیق		اعتماد در امانت دادن
۷		میزان مکانیزه شدن فعالیتهای کشاورزی		وفاداری به قول
۸		تمایل به مکانیزه شدن		کمک به دیگران هنگام گرفتاری
۹		برخورداری از امکانات زندگی		رضایت از زندگی روستایی
۱۰		تمایل به سرمایه‌گذاری در روستا		گرایش به افزایش خدمات روستا
۱۱		تنوع فعالیتهای اقتصادی روستا		استفاده از کتابخانه
۱۲		تغییر کاربری اراضی روستا در ۱۰ سال اخیر		استفاده اینترنت
۱۳		سهم در تغییر کاربری اراضی		احساس نیاز به سواد بیشتر

مأخذ: یافته‌های تحقیق

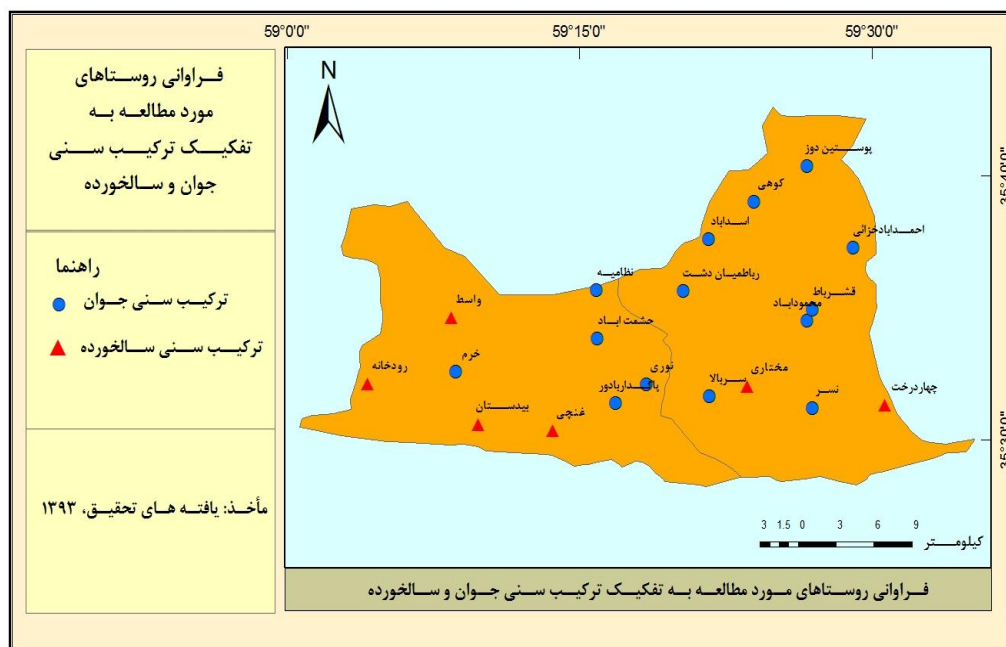
۶. بحث و نتایج

مسلماً هر چه تعداد سالمندان جامعه روستایی بیشتر باشد شاهد افزایش نسبت وابستگی، کاهش فعالیت‌های اقتصادی، کاهش تنوع این فعالیت‌ها، کاهش جمعیت نواحی روستایی، ترکیب ناموزون سنی و جنسی و ... خواهیم بود. از این رو، ابتدا به معرفی روستاهای سالخورده و جوان در منطقه مورد مطالعه پرداخته که طبق محاسبات به عمل آمده از درصد سالخوردگان روستاهای نمونه، روستاهای با ترکیب سنی جوان و سالخورده در جدول ۳ و شکل ۲ قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۳- روستاهای با ترکیب سنی جوان و سالخورده‌ی منطقه مورد مطالعه

ردیف	نوع روستا	روستا	درصد سالخوردگی
۱	سالخورده	رودخانه	۱۵/۹۷
۲		چهاردرخت	۱۵/۲۴
۳		غنچی	۲۶/۱۷
۴		بیدستان	۴۲/۹
۵		واسط	۲۱
۶		مختاری	۱۵
۷	جوان	خرم	۱۳/۵
۸		کوهی	۱۲/۱
۹		نسر	۸
۱۰		احمدآبادخزائی	۶
۱۱		پوستین‌دوز	۵/۴
۱۲		ریاط میان‌دشت	۶/۱۱
۱۳		سربالا	۹/۰۹
۱۴		قشرباط	۵/۱
۱۵		محمودآباد	۵/۲
۱۶		اسدآباد	۶/۳۵
۱۷		پاگدار	۵/۲
۱۸		حشمت‌آباد	۶
۱۹		نظامیه	۹/۷
۲۰		نوری	۷/۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

شکل ۲- پراکندگی روستاهای با ترکیب سنی جوان و سالخورده

پراکندگی روستاهای با ترکیب سنی جوان و سالخورده نشان می‌دهد که اکثر روستاهای سالخورده در دهستان میان رخ پراکنده شده است و این نکته بیانگر توسعه یافتگی کمتر آن نسبت به دهستان پایین رخ می‌باشد. همچنین شواهد حاکی از آن است که از بین ۶ روستای سالخورده در منطقه، ۴ روستا (غنچی، رودخانه، واسط و بیدستان) در فاصله بسیار کم از شهرستان تربت حیدریه و هم‌مرز آن واقع شده‌اند. بنابراین می‌توان این نظریه را بیان نمود که روستاهای نزدیک‌تر به شهر به علت سهولت حمل و نقل و نیز وابستگی بیشتر به آن، مهاجرت شدیدتری نسبت به روستاهای با فاصله دورتر از شهر داشته که خود این امر سبب بروز پدیده سالخوردگی در این روستاها می‌شود. روستای چهاردرخت نیز هم‌مرز با شهرستان فریمان می‌باشد که اکثر جوانان آن به این شهرستان مهاجرت داشته‌اند. در بیان علت سالخورده شدن جمعیت روستای مختاری، می‌توان به کمبود زمین‌های کشاورزی (آب و خاک حاصلخیز) و کمبود امکانات و خدمات اشاره نمود. بنابراین، موقعیت جغرافیایی و مکان استقرار روستاها نیز در نگهداشت جمعیت این نواحی و به تبع آن ترکیب سنی آن‌ها اثرگذاری قابل توجهی دارد.

ادامه جدول ۴

کرم	غری	نظایب	حشمت	یاگدار
۰/۰۰۰	۰/۲۷۸	۰/۰۷۷	۰/۶۹۱	۰/۷۵۳
۱	۱/۳۳	۳/۸۶	۳/۹۲	۴/۱۷
۰/۴۲۲	۰/۵۰۷	۰/۵۱۴	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
۱/۲	۱/۵	۴/۵۷	۵	۵
۰/۰۰۰	۰/۵۰۴	۰/۶۱۱	۰/۴۲۹	۰/۵۱۶
۱	۱/۵۶	۳/۷۱	۳/۷۷	۴/۰۷
۰/۴۲۲	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
۱/۸	۲	۱	۱	۱
۰/۴۲۲	۰/۵۰۷	۰/۴۹۷	۰/۵۱۹	۰/۷۰۴
۲/۲	۲/۵	۴/۶۴	۴/۵۴	۳/۹۳
۰/۵۱۶	۰/۸۸۲	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۸۱۶
۱/۴	۲/۲۸	۵	۵	۵
۰/۰۰۰	۰/۷۲۲	۰/۶۴۶	۰/۳۶۶	۰/۵۱۶
۱	۲/۲۲	۴/۵۷	۴/۸۵	۳/۶۷
۰/۰۰۰	۰/۷۵۶	۳/۴۴	۰/۶۸۹	۱/۲۱۱
۱	۱/۶۷	۱/۲۸۴	۳/۸۵	۴
۰/۴۲۲	۰/۵۴	۱/۸۵۹	۱/۳۸۷	۱/۰۵۶
۱/۲	۱/۲۲	۳/۹۳	۴/۳۸	۴
۰/۰۰۰	۰/۴۵۴	۱/۸۹۱	۲/۱۹۳	۲
۱	۱/۲۸	۴/۱۴	۳/۸۵	۴
۰/۰۰۰	۰/۴۲۲	۰/۴۲۵	۰/۴۳۹	۰/۰۰۰
۱	۱/۲۲	۳/۰۷	۳/۲۳	۳/۱۳
۰/۰۰۰	۰/۶۰۹	۰/۵۱۴	۰/۶۳	۰/۵۱۶
۱	۱/۵	۴/۴۴	۳/۶۹	۴/۳۳
۰/۴۲۲	۰/۵۵۶	۰/۵۱۴	۰/۷۶	۰/۵۱۶
۱/۲	۱/۲۷	۴/۴۴	۴/۰۸	۴/۳۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۵- میانگین و انحراف معیار شاخص‌های اجتماعی در روستاهای با ترکیب سنی جوان و سالخورده

معمولاً	ترباط	سربالا	رابط	پوستین	احمدآباد	تسر	چادور	مختاری	وسط	سالخورده			روستاه
										غلبی	پیدستان	روستاه	
۰/۵	۰/۳۳۳	۰/۵۳۳	۰/۴۵۲	۰/۵۷۷	۰/۵۵۵	۰/۶۹۸	۰/۵۷۷	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۴۵۴	انحراف معیار	
۴/۶۷	۴/۸۹	۴/۵۹	۴/۷۴	۴/۶۷	۴/۶۳	۴/۴۹	۱/۵	۱/۶۷	۱	۱	۱/۲۸	میانگین	
۰/۸۸۲	۱/۴۵۳	۱/۹۶۳	۱/۱۵۵	۱/۸۷۷	۰/۸۱۳	۰/۸۱۳	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۶۹۷	انحراف معیار		
۳/۵۶	۳/۱۱	۴/۰۶	۲/۸۹	۱/۶۷	۳/۳۳	۳/۹۲	۱	۱	۱	۱/۵	میانگین		
۱/۶۵۸	۱/۱۱۸	۰/۶۶۹	۰/۷۸۷	۰/۵۷۷	۰/۷۵۱	۰/۸۰۷	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	انحراف معیار			
۳	۳	۳/۹۳	۲/۷۹	۱/۶۷	۳/۴۴	۳/۶۴	۱	۱	۱	۱	میانگین		
۰/۴۴۱	۰/۸۲۶	۰/۵۲۷	۰/۲۲۹	۰/۵۷۷	۰/۳۲	۰/۴۹۸	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۴۲۲	انحراف معیار			
۴/۷۸	۴/۵۶	۴/۲۴	۴/۹۵	۴/۶۷	۴/۸۹	۴/۵۷	۱	۱	۱	۱/۲۲	میانگین		
۰/۵۲۷	۰/۷۰۷	۰/۵۴	۰/۶۸۴	۰/۵۷۷	۰/۵۶۵	۰/۷۷۲	۰/۵۷۷	۰/۵۱۶	۰/۸۴۳	انحراف معیار			
۴/۵۶	۴/۳۳	۴/۶۸	۴/۳۷	۴/۶۷	۴/۶۳	۴/۳۷	۱/۵	۲/۳۳	۱/۰۶۳	میانگین			
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۳۳۹	۰/۸۵۵	۰/۰۰۰	۰/۶۳۶	۰/۶۸۶	۰/۵۷۷	۰/۵۱۶	۱/۴۰۴	انحراف معیار			
۵	۵	۴/۸۷	۴/۳۷	۵	۴/۵۹	۴/۳۳	۴/۵	۳/۶۷	۳/۱۷	میانگین			
۰/۴۴۱	۰/۰۰۰	۰/۴۴۲	۰/۴۱۹	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۷۶۶	۰/۵۱۶	۰/۶۱۶	۰/۶۱۶	انحراف معیار			
۴/۷۸	۵	۴/۷۴	۴/۷۹	۵	۵	۴/۴۱	۴/۵	۴/۶۷	۴/۳۳	میانگین			
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۴۱۹	۰/۰۰۰	۰/۱۹۲	۰/۶۱۶	۰/۵۱۶	۰/۵۱۶	۰/۶۰۷	انحراف معیار			
۵	۵	۵	۴/۷۹	۵	۴/۹۶	۴/۱۴	۴/۵	۴/۳۳	۴/۴۴	میانگین			
۱/۲۲۵	۰/۵۲۷	۰/۴۹۶	۰/۶۸۴	۰/۰۰۰	۰/۸۳۲	۰/۵۳۳	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۹۱۹	انحراف معیار			
۳/۶۷	۴/۴۴	۴/۵۹	۴/۳۷	۵	۴/۶۷	۳/۶۷	۱	۲/۳۳	۲/۲۲	میانگین			
۰/۵۲۷	۰/۳۳۳	۰/۰۰۰	۰/۸۲۸	۰/۵۷۷	۰/۶۶۷	۰/۴۹۱	۰/۸۹۴	۰/۰۰۰	۰/۷۶۶	انحراف معیار			
۴/۵۶	۴/۸۹	۵	۴/۴۲	۴/۶۷	۴/۹۳	۴/۶	۱	۲	۱/۶۱	میانگین			
۰/۰۰۰	۰/۳۳۳	۰/۳۹۲	۰/۳۷۵	۰/۵۷۷	۰/۷۵۱	۰/۷۶۷	۰/۰۰۰	۰/۵۱۶	۰/۶۶۶	انحراف معیار			
۵	۴/۸۹	۴/۸۱	۴/۸۴	۴/۶۷	۴/۵۶	۳/۶۶	۱	۱/۳۳	۱/۸۹	میانگین			
۰/۷۰۷	۰/۳۳۳	۰/۳۷۶	۱/۱۵۵	۱/۸۵۵	۰/۶۵۸	۰/۶۷۴	۲/۳۰۹	۱/۳۶۶	۱/۶۵۳	انحراف معیار			
۴	۲/۸۹	۳/۸۳	۳/۷۴	۴/۳۳	۳/۹۳	۳/۵۸	۳	۲/۶۷	۲/۹۴	میانگین			
۰/۳۳۳	۰/۵	۰/۶۶۹	۰/۳۱۵	۰/۰۰۰	۰/۷۳	۰/۶۶۵	۰/۰۰۰	۰/۵۱۶	۰/۷۵۶	انحراف معیار			
۴/۸۹	۴/۶۷	۴/۶۹	۴/۸۹	۵	۴/۰۷	۳/۷۵	۰/۰۰	۱/۳۳	۱/۶۷	میانگین			

ادامه جدول ۵

کرم	خرم	نوری	قلمبه	حشمت	پاگدار	اسدآباد
۰/۵۱۶	۰/۲۵۴	۰/۶۹۷	۰/۳۳۹	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۶۹۲
۱/۶	۱/۲۸	۴/۶۴	۴/۷۷	۴/۵۳	۵	۴/۶۴
۰/۰۰۰	۰/۳۱۹	۰/۸۲۵	۱/۱۲۴	۰/۹۴۱	۰/۸۳۷	۰/۸۹۴
۱	۱/۱۱	۳/۷۱	۳/۱۵	۴/۲	۲/۵	۳/۶۸
۰/۰۰۰	۰/۰۵۶	۰/۰۷۷	۱/۰۸	۰/۰۸۴	۰/۷۵۳	۰/۹۲۵
۱	۱/۳۳	۳/۸۶	۲	۳/۲۳	۳/۱۷	۳/۲۳
۰/۰۰۰	۰/۶۷۸	۰/۴۲۶	۰/۳۷۶	۰/۰۰۰	۰/۵۱۶	۰/۳۵۱
۱	۱/۳۳	۴/۱۹	۴/۸۵	۵	۴/۶۷	۴/۸۶
۰/۰۰۰	۰/۸۲۵	۰/۵۱۴	۰/۵۱۹	۰/۵۱۶	۰/۵۱۶	۰/۷۵۳
۱	۲/۱۷	۴/۵۷	۴/۵۴	۴/۵۳	۴/۶۷	۴/۱۳
۱/۳۹۸	۰/۶۷۶	۰/۶۴۶	۰/۲۸	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۶۹۲
۳/۲	۴	۴/۵۷	۴/۶۹	۴/۵۳	۵	۴/۶۴
۰/۲۲	۰/۵۶۶	۰/۴۴۶	۰/۵۱۹	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۵۸۹
۴/۲	۴/۲۸	۴/۱۹	۴/۵۴	۴/۵۳	۵	۴/۵
۰/۰۰۰	۰/۹۸۹	۰/۴۴۶	۰/۶۵	۰/۵۰۷	۰/۰۰۰	۰/۹۱۶
۴	۴/۲۲	۴/۱۹	۴/۳۸	۴/۶	۵	۴/۳۲
۰/۸۳۴	۰/۸۶	۰/۲۶۶	۰/۶۳	۰/۶۸۸	۰/۵۷۸	۰/۶۴
۲/۴	۲/۰۶	۲/۲۹	۳/۶۹	۴/۳۳	۴/۵	۴/۱۴
۰/۵۱۶	۰/۶۰۹	۰/۴۶۹	۰/۲۸	۰/۳۵۸	۰/۵۱۶	۰/۴۷۷
۱/۴	۱/۵	۴/۱۷	۴/۶۹	۴/۲۳	۴/۶۷	۴/۶۸
۰/۵۱۶	۰/۹۹۷	۰/۴۶۹	۰/۰۰۰	۰/۶۷۶	۰/۴۰۷	۰/۳۳۹
۱/۴	۱/۷۸	۴/۱۷	۵	۴/۲	۴/۸۳	۴/۲۵
۰/۸۳۳	۱/۱۱۱	۱/۸۴۴	۱/۰۱۳	۰/۶۱۷	۰/۹۸۳	۰/۷
۲/۴	۲/۶۷	۳/۸۶	۲/۷۷	۳/۶۷	۴/۱۷	۳/۵۵
۰/۵۱۶	۰/۸۴۱	۰/۷۵۳	۰/۶۶	۰/۵۱۶	۰/۰۰۰	۰/۰۰۳
۱/۱	۱/۲۲	۴/۲۶	۴/۵۴	۴/۵۳	۵	۴/۱۷

مأخذ: یافته‌های تحقیق

همانطور که در جدول ۴ و ۵ مشاهده می‌شود، تفاوت آشکاری در میانگین شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی بین روستاهای با ترکیب سنی جوان و سالخورده وجود دارد که بیانگر تفاوت سطح توسعه‌یافتگی آن‌ها می‌باشد. در واقع، نقش سالخوردگی جمعیت در روستاهای سالخورده به صورت کاهش سطح توسعه‌یافتگی آن‌ها نمایان شده است. آنچه‌آنکه در بعد اقتصادی روستاهای جوان از قبیل روستای احمدآباد خزائی، سربالا، قشرباط، محمودآباد، اسدآباد، حشمت‌آباد، نظامیه و نوری، شاخص «میزان مکانیزاسیون و تمایل به مکانیزه شدن» با میانگین ۵، بالاترین میانگین را داشته و همچنین، در روستاهای پوس‌تین‌دوز، سربالا و پاگدار شاخص‌های «تغییر کاربری اراضی، علاقه به افزایش کشت و علاقه به افزایش تعداد دام» با میانگین ۵ بالاترین میانگین را کسب نموده است. در حالی که در روستاهای سالخورده از قبیل روستای بیدستان شاخص رضایت از مشاغل روستایی و در روستای واسط شاخص میزان مکانیزاسیون با میانگین ۲/۵ بالاترین میانگین‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

از طرف دیگر، در بعد اجتماعی روستاهای جوان مانند احمدآباد خزائی، پوس‌تین‌دوز، سربالا، قشرباط، محمودآباد، پاگدار، حشمت‌آباد و نظامیه شاخص‌های «وفاداری به قول، مشارکت با شورا، برخورداری از تجربه کهنسالان، اعتماد در امانت دادن، کمک در هنگام گرفتاری، حمایت از مشارکت جوانان، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های عمومی و گرایش به افزایش خدمات» بیشترین میانگین (۵) را کسب نموده است. هر چند در روستاهای سالخورده مانند بیدستان و واسط شاخص اعتماد در امانت و وفاداری به قول میانگین ۵ را داشته است، اما شاخص‌های دیگر از قبیل استفاده از کتابخانه، استفاده از اینترنت، احساس نیاز به سواد بیشتر و شاخص گرایش به افزایش خدمات، با شامل شدن میانگین بسیار پایین (۱)، حاکی از سطح پایین

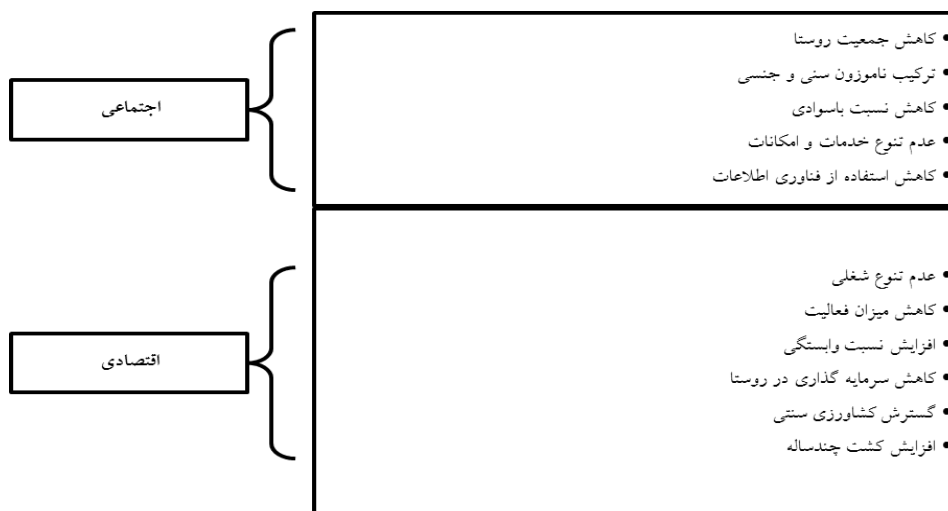
توسعه اجتماعی در این روستاها می‌باشد. دقت در میانگین شاخص‌های دو روستای خرم و کوهی، بیانگر این است که هر چند این دو روستا در گروه روستاهای جوان قرار دارند، اما به علت میزان و درصد بالای سالخوردگی در آنها، از نظر وضعیت توسعه‌یافتگی، بیشتر به سوی روستاهای سالخورده گرایش دارند تا روستاهای جوان.

در تکمیل و تشریح این شاخص‌ها چنین بر می‌آید که اولاً سطح توسعه روستاهای جوان و سالخورده در شاخص‌های ابعاد اقتصادی و اجتماعی با هم متفاوت است. به طوریکه در روستاهای با ساختار سنی جوان، سطح توسعه‌یافتگی بالاتر از روستاهای سالخورده می‌باشد. هر چند که روستاهای جوان نیز خود در سطوح متفاوتی نسبت به یکدیگر قرار دارند و برخی توسعه‌یافته‌تر از برخی دیگر می‌باشند. به عنوان نمونه روستاهایی مانند روستای نسر، قشرباط، سربالا و ... وضعیت بهتری نسبت به روستاهای نظامیه، خرم و کوهی برخوردارند که مهمترین دلیل، ناشی از داشتن جمعیت جوان و فعال بیشتر در آنها می‌باشد. در روستاهای سالخورده نیز این مهم مشاهده شد و روستاهای سالخورده‌ای که درصد سالخوردگی پایین‌تری داشتند، وضعیت مطلوب‌تری نسبت به سایر روستاهای سالخورده برخوردارند. همچنین، در بررسی‌های به عمل آمده از وضعیت مهاجرت جوانان روستایی، روشن شد، جوانان روستایی به علت عدم برخورداری از امکانات مناسب، مجبور به مهاجرت روستا- شهری شده‌اند که به دنبال آن تشدید سالخورده شدن جمعیت و سپس عدم توسعه‌یافتگی روستاها را به همراه داشته است.

در ادامه، پس از بررسی‌های میدانی و تحلیل شاخص‌های پژوهش، در پاسخ به دو سؤال اول و دوم، می‌توان گفت پیامدهای اقتصادی و اجتماعی سالخوردگی جمعیت بر توسعه، در منطقه مورد مطالعه، عبارتند از:

الف- پیامدهای اقتصادی شامل افزایش نسبت وابستگی و بار تکفل، کاهش میزان فعالیت، عدم تنوع شغلی و

ب- پیامدهای اجتماعی شامل پایین بودن انگیزه پیشرفت و نوآوری، پایین بودن سطح آرزوها، پایین بودن سواد، انعطاف ناپذیری، کاهش جمعیت روستا، برهم خوردن ترکیب سنی و جنسی. در شکل ۳، پیامدهای اجتماعی - اقتصادی سالخوردگی جمعیت مشخص شده است:

شکل ۳- پیامدهای اقتصادی - اجتماعی سالخوردگی جمعیت

مأخذ: یافته‌های تحقیق

در راستای پاسخ به سؤال سوم، جهت فهم رابطه‌ی بین سالخوردگی جمعیت و سطح توسعه روستاها، از آزمون همبستگی اسپیرمن بهره برده شد که نتایج آن در جدول ۶ قابل مشاهده می‌باشد:

جدول ۶- نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن بین سالخوردگی و سطح توسعه روستاهای مورد مطالعه

		سطح توسعه روستا
سالخوردگی جمعیت	ضریب همبستگی اسپیرمن	-۰/۸۵۲
	Sig (سطح معناداری)	۰,۰۰۰
	N (تعداد خانوار)	۳۵۰

ضریب همبستگی اسپیرمن برابر $-0/852$ و سطح معناداری $0/000$ بوده است که بر این اساس می‌توان گفت در سطح اطمینان ۹۹ درصد، بین سالخورده شدن جمعیت و سطح توسعه روستاهای مورد مطالعه، رابطه معکوس نسبتاً قوی وجود دارد. به عبارتی، با عدم توسعه یافتگی روستاها و مهاجرت جوانان، شاهد سالخوردگی آنها خواهیم بود و از طرف دیگر، سالخورده شدن جمعیت بر سطح توسعه روستاها اثرات قابل توجهی می‌گذارد؛ آنچنانکه هر چه شدت سالخوردگی بیشتر شود، سطح توسعه پایین‌تری را خواهند داشت یعنی افزایش یکی با کاهش دیگری همراه است و بر عکس. علاوه بر این، در راستای سنجش تفاوت میانگین شاخص‌های روستاهای سالخورده و جوان، آزمون تی مستقل به کار برده شد و با توجه به

سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵، مشخص شد که بین سطح توسعه اقتصادی - اجتماعی روستاهای سالخورده و جوان تفاوت وجود دارد؛ بدین معنی که نوع ساختار جمعیتی روستا (سالخورده / جوان) بر سطح توسعه آنها اثرگذار است. نتایج آن در جداول ۷ مشاهده می‌شود:

جدول ۷- آزمون t-test سطح توسعه روستاهای جوان و سالخورده

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		انحراف معیار	میانگین	نوع روستا	سطح توسعه
		F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)				
سطح توسعه	Equal variances assumed	۵,۰۷۴	.۰۲۵	۵۲,۵۳۱	.۰۰۰	۰/۰۴	۳/۹۲۷۱	جوان	
	Equal variances not assumed			۵۲,۰۲۰	.۰۰۰	۰/۰۲	۱/۶۴۴۵	سال خورده	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

جمعیت‌های انسانی، جمعیت‌هایی متکثر و ناهمگن هستند. آنها بر مبنای ویژگی‌هایی چون سن، نژاد، جنسیت، گروه‌های قومی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، مدرک تحصیلی، محدوده‌های جغرافیایی و ... از همدیگر متمایزند. در این میان یکی از مهمترین موضوعات روز جمعیتی که توجهات زیادی را به خود جلب کرده است، سالخوردگی جمعیت می‌باشد. با آنکه سالخوردگی افراد همواره وجود داشته است، اما با افزایش قابل توجه تعداد سالخوردگان در آینده‌ای نزدیک و ایجاد پدیده سالخوردگی، زمینه حساسیت و دقت به این مهم، فراهم شده است. هر چند مرحله قبل از سالخوردگی کامل (یعنی دوره‌ی چند دهه‌ای که در آن نسبت بزرگسالان در سنین فعالیت نسبت به کودکان و سالخوردگان بالاست)، زمینه مناسبی برای رشد و توسعه اقتصادی کشورها بوده و از آن با عنوان سود جمعیتی یا پنجره جمعیتی یاد می‌کنند (بلوم، ۲۰۰۲: ۳)، اما بعد از آن و با بروز سالخورده شدن جمعیت، کاهش سطح توسعه‌یافتگی و در حقیقت بازدارندگی توسعه جوامع، بویژه جوامع روستایی فراهم می‌شود.

علاوه بر این، در بررسی‌های میدانی از منطقه مورد مطالعه این نکته حاصل شد که به سبب محدودیت‌های اقتصادی - اجتماعی روستاهای سالخورده از قبیل کمبود آب، نبود زمین حاصلخیز، محدودیت شغل،

درآمد پایین، عدم حمایت از مشارکت جوانان و مواردی از این قبیل، مهاجرت بسیار شدید جوانان به شهر را تجربه کرده و پیامد آن سالخورده تر شدن جمعیت آنها بوده است. از طرفی، آنچنانکه در شکل ۳ اشاره شد، سالخورده شدن جمعیت دارای پیامدهای اجتماعی و اقتصادی متعدد مانند انعطاف ناپذیری، تقدیرگرایی، نداشتن انگیزه پیشرفت، کاهش نسبت باسواد، کاهش جمعیت، عدم تنوع شغلی، کاهش میزان فعالیت، افزایش نسبت وابستگی و غیره می باشد؛ به عبارتی، در ابتدا عدم توسعه یافتگی منطقه سبب مهاجرت و در نتیجه سالخوردگی جمعیت شده است. بنابراین، بین دو مقوله «سالخوردگی و عدم توسعه یافتگی» رابطه متقابل وجود دارد.

در مجموع در منطقه مورد مطالعه، سالخوردگان به علت ضعف جسمی و فکری ناشی از کهولت سن، قادر به تنوع سازی مشاغل و فعالیت های روستایی و تنوع کشت نبودند؛ اغلب بیکار و از کار افتاده بوده یا به کشاورزی سنتی و دیم کاری می پردازند. از طرف دیگر، انگیزه پیشرفت و نوآوری در آنها پایین بوده و همچنین به علت کاهش تولید مثل، سبب کاهش جمعیت شده و مهم تر از همه، شدت سالخوردگی روستاهای با ترکیب سنی سالخورده را در منطقه مورد مطالعه افزایش داده اند.

با این توصیف، سالخورده شدن جمعیت روستایی به سبب داشتن چنین پیامدهایی، زمینه بازدارندگی توسعه روستایی را فراهم می کند؛ علاوه بر آن، پیامدهای پدیده سالخوردگی منطقه به سبب مهاجرت جوانان، تا مرزی رسیده که سبب حذف بسیاری از امتیازات روستاهای سالخورده توسط دولت شده است. به عنوان نمونه در روستای واسط (واقع در دهستان میانرخ) پس از مهاجرت جوانان و سالخورده شدن جمعیت، دولت اقدام به پلمپ چاه نیمه عمیق این روستا نموده و همچنین به دلیل جمعیت کم، در سال گذشته امتیاز برخورداری از شورای اسلامی روستا را نیز حذف کرده است. در روستاهای دیگر نیز مواردی شبیه این مسئله وجود داشت که نتیجه آن گله مندی روستاییان از کاهش توجه دولت به آنها بود. چنانچه روند کاهش جمعیت جوان در این منطقه ادامه یابد، در آینده ای نزدیک شاهد تعداد زیادی روستای خالی از سکنه در منطقه خواهیم بود که این نیز پیامدهای منفی اقتصادی - اجتماعی در زمینه رها کردن و بلا استفاده ماندن منابع طبیعی روستا، آب و زمین زراعی، هدر رفت سرمایه گذاری های دولتی، افزایش مهاجرت به شهرها و کاهش شدیدتر جمعیت روستایی، افزایش حاشیه نشینی شهری، بیکاری در شهرها، و مواردی از این قبیل به همراه خواهد داشت.

کتابنامه

۱. تقدیسی، احمد و احمدی شاپورآبادی، محمدعلی (۱۳۹۱): «مهاجرت و سالخوردگی جمعیت روستایی ایران: چالشی فراروی توسعه پایدار روستایی»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۲۷ (۱)، صص پیاپی ۱۷۹۳۶-۱۷۹۰۴.
 ۲. رضانیان، محمد (۱۳۸۰): «سالخوردگی جمعیت شاغل در بخش کشاورزی ایران: دلایل و پیامدها»، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۹ (۳۶)، صص ۲۳۵-۲۰۷.
 ۳. زنجانی، حبیب الله؛ میرزایی، محمد؛ شادپور، کامل و مهریار، هوشنگ (۱۳۸۷): جمعیت، توسعه و بهداشت باروری، تهران، نشر تبلیغ بشری.
 ۴. ساعی ارسبی، احمد (۱۳۸۹): «پرسمان‌های اقتصادی - اجتماعی جمعیت ایران: یک جستار نظری»، فصلنامه تخصصی جامعه‌شناسی، (۲)، صص ۹۷-۶۹.
 ۵. سام‌آرام، عزت الله (۱۳۷۰): «مسائل سالمندان در ایران»، فصلنامه علوم اجتماعی، (۱ و ۲)، صص ۳۸-۲۴.
 ۶. ضرغامی، ح. (۱۳۹۱). نگاهی به تحولات سالخوردگی در ایران، (نوشته‌وبلاگ).
<http://population-studies.blogfa.com>.
 ۷. طاهری، ق.؛ ضیایان، م. و بخشی، پ. (۱۳۹۰). بررسی پارامترهای جمعیتی موثر بر توسعه‌یافتگی کشور با تکیه بر نتایج سرشماری ۱۳۸۵، کنفرانس تحلیل روندهای جمعیتی کشور، آذرماه ۱۳۹۰، مرکز آمار ایران، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
 ۸. قدیری معصوم، مجتبی؛ یوسفی، حبیب؛ اکبرپور سراسکانرود، محمد و خلیلی، احمد (۱۳۹۱): «تعارض روستاگریزی جوانان با روند توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان دیزمار غربی شهرستان جلفا)»، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۳ (۲)، صص ۱۱۷-۹۷.
 ۹. قیسیریان، اسحاق (۱۳۸۹): «بررسی ابعاد اجتماعی، اقتصادی پدیده سالمندی در ایران»، فصلنامه جمعیت، (۷۹ و ۸۰)، صص ۲۸-۱.
 ۱۰. نوروزی، فیض‌اله و بختیاری، مهناز (۱۳۸۸): «مشارکت اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، فصلنامه راهبرد، (۵۳)، صص ۲۶۹-۲۴۹.
 ۱۱. نیکوقدم، مسعود؛ هوشمند، محمود؛ همایونی‌فر، مسعود و سلیمی‌فر، مصطفی (۱۳۹۲): «بررسی تاثیر ساختار سنی جمعیت بر درآمد سرانه (با تاکید بر نقش جمعیت در عرضه نیروی کار و سرمایه انسانی)»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات اقتصادی کاربردی در ایران، (۶)، صص ۱۶۷-۱۳۵.
 ۱۲. میرزائی، محمد و قهفرخی، مهري (۱۳۸۶): «جمعیت‌شناسی سالمندان در ایران بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵»، مجله سالمندی ایران، ۲ (۵)، صص ۳۳۱-۳۲۶.
13. Andersson, B. (2001). Scandinavian evidence on growth and age structure. *Regional Studies*, 35(5), 377-390.

14. Bloom, D. (2002). The demographic dividend, a new perspective on the economic consequences of population change, population matters. *Population and Development Review*, 41, 381–414.
15. Gavrilov, L. A., & Heuveline, P. (2003). *Aging of Population*. In P. Demeny & G. McNicoll (Eds.). *The Encyclopedia of Population*. New York: Macmillan Reference USA. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1007/978-1>.
16. Malmberg, B. (1994). Age structure effects on economic growth: Swedish evidence. *Scandinavian Economic History Review*, 42, 79-95.
17. Swanson, D., & Siegel, J. (2004). *The method and materials of demography* (2nd ed.). Elsevier Academic Presses. *Demography*, Vol. 34, pp. 150–171.